

Hoch Róbert hetvenedik születésnapját ünnepelnénk

Azoknak az első nemzedékéhez tartozom, akik fiatal kutatókként a „nagy generáció” mellett kezdtek el dolgozni. Történt ez a hatvanas évek közepén, amikor a Közgazdaságtudományi Intézet kutatói kezdő munkatársakat vehettek maguk mellé. Az intézetbe véletlenül kerültem, az Afro-Ázsiai Intézet egyik munkatársának tanácsára. „Szerencsés vagy” – mondta, ha Hoch Róberttel dolgozhatsz.

Hoch Róbert a „külvilág” elismerését később is, egész életén át megkapta, sokan a kiváló tudóst, a nemes közéleti embert tisztelték személyében. Az intézetben az életszínvonal-osztályt vezette, és a kutatócsoport az együtt töltött évtizedek alatt tudományos alkotóműhellyé kovácsolódott. 1965-ben az osztályhoz még csak Berényi József, Ördög Miklós, Kovács Ilona és jómagam tartoztunk. Majd fokozatosan bővült a kutatók száma időrendben: Redő Évával, Rédei Arankával, Gara Judittal, Antal Kálmánnéval és Radnóti Évával. Nem volt az osztály tagja, de haláláig hozzátartozott a feledhetetlen Gróó István, a jóléti államok idős kutatója. A társaság igazi összetartó-vivő ereje Hoch Róbert volt.

Hoch Róbert a Közgazdaságtudományi Egyetem politikai gazdaságtan tanszékéről jött át az Intézetbe 1955 februárjában, az intézet megalakulását követő első hónapokban. Nagy Tamás, a tanszék vezetője és a fiatal adjunktus pártfegyelmet kaptak a piaci viszonyok fontosságát hangsúlyozó, revizionistának ítélt nézeteik miatt, s (részben) ezért váltak meg az egyetemtől és lettek az intézet munkatársai. Akkor már itt dolgozott az elméleti közgazdaságtan egyik meghatározó egyénisége, Erdős Péter, akit Hoch Róbert egész életén keresztül mestereként tisztelt.

Hoch Róbert a közgazdaságtudományhoz a marxizmus álláspontjáról közeledett, és ez egész tudományos pályafutását megszabta. Tudta, hogy a tudomány, az elméleti alapok tisztázása a tények megállapításával kezdődik, és az elemző magyarázatokon át törvényszerűségek felállítására halad. Számára fontos volt a valóság, a *van* megismerése, és – ennek birtokában – a gazdaságpolitika, a *legyen* szolgálata, befolyásolása. A közgazdasági kutatómunka feladatát a gazdaságpolitika megalapozásában látta. A kutató közgazdász a gazdaságpolitikus melletti határterületen mozog, valahol „az udvari bolond és a csillagjós között foglal helyet” – mondta egy 1977-es tévéinterjúban. A korban nemcsak élni akart, hanem azt aktívan kívánta befolyásolni. Magyarországtól távol csak néhány tanulmányút és konferencia időtartamára volt, hosszabb időre sohasem vágyott el innen.

Tudományos munkásságának horizontja a közgazdaságtan egy szűkebb szegmenséről, a fogyasztás és a fogyasztói árak, a keresletkutatás területéről fokozatosan szélesedett ki az életszínvonal, a gazdasági mechanizmus problémáinak vizsgálatán át a gazdaságpolitika általános kérdéseiig. 1956 októberében elkészült komoly elemző munkája a hazai fogyasztás volumenének és szerkezetének alakulásáról. (*A szükségletek rugalmasságáról. A fogyasztás és a forgalom főarányait meghatározó tényezőkről.* MTA, KTI, általános osztály. 1956. október 3.) Súlyos megállapításokat olvashatunk benne, és már ekkor, e munka részeként ár- és jövedelemrugalmassági számításokkal is találkozhattunk. Ez akkor újdonságnak számított a szocialista gazdaságok elemzésében. A tanulmány szigo-

rúan titkos volt. Viszonylag nagyobb nyilvánosságot csak később, a kandidátusi disszertáció védeke alkalmából kapott a téma. (*A kereslet szerkezete és a jövedelem alakulása*, 1961.). A tanulmány kiegészült a szubjektív keresletelmélet marxista bírálatával, és teljesebbé vált a keresleti függvényeknek, az előrejelzésére alkalmazható ár- és jövedelemrugalmasságoknak a bemutatásával. Abban az időben, amikor a polgári politikai gazdaságtan előtt a „reakciós” *epitheton ornans* vitathatatlan dogmának számított, úttörő gondolat volt, hogy a polgári keresletelemzési módszerek felhasználhatók a népgazdasági tervezésben. Noha a disszertáció alapmű a korai magyar keresletkutatásban, sohasem jelent meg. Egyes részei cikkeiben kaptak nyilvánosságot, a keresletelemző módszerek összefoglalóan pedig csak 1982-ben, a munkatársaival közösen írt könyvben jelentek meg. (*Hoch Róbert–Kovács Ilona–Ördög Miklós: Fogyasztás és jövedelem*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1982.)

Hoch Róbert pályája elején első feladatának az árképzési gyakorlat megismerését tekintette; azt, hogy a fogyasztói árakat miképpen állapítják meg a szakemberek, és azok milyen gazdasági összefüggéseket takarnak. Korán felismerte, hogy a fogyasztói árak arányait nem lehet elszakítani a keresleti-kínálati viszonyoktól, s ezért az árak nem is tervezhetők meg teljes termékmélységben. Az árualap és a vásárlóerő összhangjának megteremtésével a kínálatot és a keresletet hangoljuk össze – írta már 1954-ben, *Árualap és vásárlóerő* címmel megjelent Közgazdasági Szemlebeli cikkében. Kimutatta, hogy a fix árak rendszere az áruhiány állandó forrása, mert akadályozza a piaci mechanizmus működését. A hatósági árképzésnek tehát nem csupán technikáját, hanem az elvét is meg kell változtani. (*A fogyasztói árképzés fő elvei*. Közgazdasági Szemle, 1957. 1. sz.)

Az élelmiszer fogyasztói árak képzése további fontos terület az ármechanizmus kutatásában. (*Az élelmiszerek fogyasztóiár-képzésének kritikai elemzése*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966.). Egy szakemberekből álló munkacsoport vezetőjeként az ármegeállítási közgazdasági tartalmát, következményeit vizsgálta. Ez a kutatás az elméleti közgazdászt az MSZMP Központi Bizottsága által irányított reform-előkészítő bizottságok szakembereinek sorába emelte. 1965-ben Jugoszláviában járt az Ausch Sándor vezette delegációval, amelynek jelentése megalapozta a magyar reformkoncepció vonalvezetését. (Hoch Róbert beszél erről visszaemlékezésében. *A folyamatosság és változás dilemmái*. Világosság, 1985. november.) Az 1968-as reformot előkészítő árbizottság, majd a reform továbbfejlesztésére létrehozott bizottság aktív tagja. Összefüggött ez azzal is, hogy Nagy Tamás irányította a reform továbbfejlesztésére 1971-ben létrehozott mechanizmustitkárságot is. A nagyszabású mechanizmusvizsgálatra megalakult számos *ad hoc* bizottság közül 1972-ben Hoch Róbert vezette a termelői árak és a fogyasztói árak kapcsolatával foglalkozó albizottságot. E munka keretében készült el az 1968-as reform szellemében átalakított árrendszer elemzése. Értékelése szerint a vizsgálat időpontjára megszűnt a hatóságiár-megállapítás rendszere, a fix árakat az egyszintű vegyes árrendszer váltotta fel. Az árliberalizálás hosszú történeti folyamatában a vegyes árrendszer a korábbinál rugalmasabb árrendszert jelentett, s ebben komoly szerepe volt Hoch Róbert teoretikus és bizottságokban végzett tevékenységének.

A gazdasági reform továbbfejlesztésén munkálkodó bizottságok mellett Hoch Róbert tevékenyen részt vett az első tizenöt éves hosszú távú terv kidolgozásában. A munkaerő és életszínvonal távlati tervezésével foglalkozó bizottságban megfogalmazta az életszínvonal tizenöt éves, 1985-ig szóló fejlesztésének általános irányelveit. (*Hipotézisek a foglalkoztatás és az életszínvonal alakulására Magyarországon 1985-ig*. Gazdaság, 1969. 3. sz.) A bizottsági munkákkal párhuzamosan az elméleti kutatómunkát is folytatta. A hetvenes évek elején védte meg doktori disszertációját, amely magyarul (*Fogyasztás és ár*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972.), később angolul is megjelent. (*Consumption and Price*. Sijthoff and Noordhoff–Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.)

Munkája komoly szakmai siker. Úttörő mű – írta róla opponensi véleményében Erdős Péter, „mert gondolatrendszerébe beépített az irodalomban fellelhető minden használhatónak ítélt elemet, a nem használhatókat elvi bírálat alapján vetette el, s eszközeinek így kialakított rendszere kívül senki másnál meg nem található. Ezért legfőbb elméleti eredményei is valóban az övéi, olyan eredmények, amelyek más módszerekkel nem vagy alig közelíthetők.” (*Erdős Péter: Hoch Róbert: Fogyasztás és ár. Közgazdasági Szemle, 1973. 6. sz. 750. o. Az opponensi vélemény rövidített változata.*)

A hosszú távú tervezési munka a nyolcvanas években kapott újra lendületet. A VI. ötéves terv (1981–1985) is és a VII. ötéves terv (1985–1990) is feladatot hozott számára. Készült egy életszínvonal-politikai tanulmány a VII. ötéves terv koncepciójának alternatívájaként. (*Hoch Róbert–Radnóti Éva: A VII. ötéves tervidőszak életszínvonal-politikai koncepciója és a gazdasági társadalmi fejlődés stratégiája. 1983.*) Később a Közgazdasági Intézet is megbízást kapott egy tervváltozat kidolgozására, amelyben sokan részt vettek. A zárótanulmányt Erdős Tibor írta. Már ekkor, a két anyag intézeti vitája során körvonalazódott Hoch Róbert sajátos koncepciója, amelyet alternatív gazdaságpolitikának nevezett. Csaknem másfél évtizede, hogy konokul-következetesen mondta: a hazai kereslet általános korlátozása legyengíti a gazdaságot; a fogyasztás visszaszorítása a növekedés végső forrásait csökkenti; határozott lépéseket kell tenni a szolgáltatások, az infrastruktúra elmaradásának behozására.

Teljesebben és átfogóbban rajzolta fel a stagnálásból kivezető utat az Országos Tervhivatal felkérésére készült, 2000-en túlnyúló hosszú távú tervezéshez írt tanulmányában. (*Hoch Róbert–Radnóti Éva: Egy koncepció a 2000. éven túlnyúló hosszú távú tervezés feladatairól. 1988.*) Ez a munka a viták során többféle értékelést kapott. Az MTA közgazdaságtudományi bizottsága a *Fordulat és reform* alternatívájaként értékelte. Az Országos Tervhivatal szakértői értekezletén ugyancsak pozitívan fogadták az anyagot, de éles, elutasító vélemények is elhangzottak. Az egyik felszólaló e szavakkal bírálta: „A zseniális meglátást a semmitmondástól gyakran egy paraszthajszál választja el. Ezt a hajszálat e munkában sajnos nem találok”. A tanulmány végső, kiegészített formájában könyvként is olvasható. (*Hoch Róbert–Radnóti Éva: Belső piac – minőségi nyitás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989.*)

A Hoch Róbert által körvonalazott gazdaságpolitika nem az elzárkózás felé terelte a gazdaságot. A neves közgazdász, az MTA frissen megválasztott levelező tagja már 1985-ben is a minőségi nyitás mellett érvelt – A gazdaság nyitottságáról címmel tartott – előadásában.

Hoch Róbert, a tudós reformer lelkületű volt. Konok, ősi optimizmussal bízott abban, hogy a folyamatok megújító változások megőrzik a társadalmi viszonyok lényegét. A mértékadó példa erre számára mindig 1968 volt. Az akkor megindult és megszakadt reform radikális továbbfejlesztésében, a gazdálkodás minőségének átalakításában gondolkodott. Ezzel lényegében a nyolcvanas években kibontakozó reformelképzelésektől eltérő utat választott. *A reform kudarca* címmel 1991-ben tartott akadémiai székfoglalójában az okokat elemezve így összegezte saját magyarázatát: „ami a gazdasági reform és végül az egész rendszer kudarcát okozta: a politikai rendszer bizonyult rezisztensnek a modellváltással szemben”. A vitát a szabad kutatási légkör, a szabad tudományos véleménynyilvánítás feltételének, a kételkedéshez és a meggyőződéshez való jognak tartotta, és bármilyen pozíciót is töltött be élete során, az ellenvéleményt sohasem torolta meg! Nem dédelgetett sérelmeket, nem címkézett.

Bátran, elszántan, makacsul, hittel harcolt azért, amit fontosnak, jónak, védendőnek tartott. Friss István egyszer azt mondta „Hoch elvtárs kezelhetetlen” – s ettől kezdve szabadon kutathatott. Éles támadások keresztútjában is kitartott tudományos kutatásainak eredményei mellett. Ezért írta Erdős Péter, a hozadéki elvre utalva, hogy tudomá-

nyos „bátorságának bizonyítéka, hogy ezt a tételét fenntartja és következetesen propagálja”. Alternatív gazdaságpolitikai koncepciója is a süllyesztőben tűnt volna el makacs kitartása nélkül.

Biztos, hogy kapott és osztott is sebeket. Ez összefüggött közéletben betöltött és tudományos funkcióival, vezető szerepével, határozott, céltudatos, kemény egyéniségével, és összefüggött a korszak szellemével, berendezkedésével is, azzal, hogy az emberek mozgástere szűkre volt szabva. Természeténél fogva optimista lénye mindenkit bizalommal és szeretettel fogadott. A „Jácint” körben (a Jácint eszpresszóról kapta nevét) vagy a kávézás közben folytatott, „világot megváltó beszélgetésekhez” bárki csatlakozhatott. Szó volt itt politikáról, irodalomról, zenéről stb. Biológus felesége mellett az egyetemi tankirándulásokon megtanulta a növények latin nevét, természetjáró és vízi túrákon ismerte meg az állatvilágot, értett a zenéhez, az irodalomhoz, a számítógéphez, a kertészkedéshez stb. Türelmesen, kitartóan, szenvedélyesen és magas színvonalon tanított. Előadásai, felszólalásai, tévé- vagy rádiószereplései mindig véleményformáló, izgalmas események voltak. A Közgazdaságtudományi Egyetemre oktatóként ugyan nem nyert bebozsátást, de a Politikai Főiskola politikai gazdaságtani tanszékén egyetemi tanárként előadott 1990-ig, a főiskola megszűnéséig.

Fantasztikusan fegyelmezett volt, a lelki megpróbáltatásokat éppolyan némán fogadta, mint fizikai gyengeségeit. Érzelmait mélyen el kellett fojtania ahhoz, hogy elviselje, lelkileg túlélje azt, ami fájdalmat okozott, s hogy teljes erővel felvehesse ellene a harcot. Nem tudta, nem hitte el, mennyire beteg, bízott akaraterejében, küzdőképességében, a családi génekben. Ha féltettük, óvtuk vagy aggódtunk érte, ha kímélni akartuk, mindig azzal hárította el, hogy édesanyja is hosszú életű volt.

Lassan három éve már, hogy nincsen közöttünk. Három éve már, hogy a tudományos közélet, a közgazdaságtudomány, a tanítványok generációi, közvetlen munkatársai és barátai nélkülözik. Hiányolják kimagasló egyéniségét, humorát, derűs nyugalját. „Hülye vicc volt, bűvész úr” – mondta Robi a kórházba kerülve. Ez tényleg az volt.

Csató Katalin